

XX століття

СУТЬ: З ЯКОЮ МЕТОЮ?

(За “круглим столом” –

Віталій Дончик, Володимир Панченко, Лукаш Скупейко)*

Л.С. Ви, Віталію Григоровичу, були редактором і автором “Історії української літератури XX століття”, відзначеної Державною премією України імені Тараса Шевченка. Нині Ви керівник проекту й основний креатор нової, академічної “Історії української літератури” у 12 томах, “якої ще не було”. І тоді, і тепер чутно критичні випадки щодо доцільності такої історії взагалі і щодо того, якою вона має бути. Ваша позиція з цього питання й Ваші полеміки з “опонентами” достатньо відомі й зі статей, опублікованих, зокрема, у журналі “Слово і Час”, і з Ваших виступів в інших виданнях, і з книжок вибраного, скажімо, новіших “Доля української літератури – доля України. Монологи й полілоги” (2011) та “Неминуче й неминуще. Літературні дослідження і хроніки”. А Ваші “монологи й полілоги” на засіданнях редакційно-видавничої ради – то вже легенда. На чому Ви хотіли б наголосити додатково, надто для читачів журналу “Слово і Час”, чи, можливо розповісти про особливості підготовки “Історії”?

В.П. Тут-таки, у цьому “блоці” питань хочу долучити і свої міркування на порушену тему. Останніми роками в українському літературознавстві намітився інтерес до історії соцреалізму. Але чи не здається Вам, що дослідники часом упадають у спрощення, коли мова заходить про конкретні періоди або ж про творчість тих чи тих письменників? Як на мене, варто розрізняти такі речі, як “література соцреалізму” – і “література епохи соцреалізму”. Адже в живому літературному процесі попередніх десятиліть було чимало такого, що не вписувалося у стандарт панівного методу. Тому було б прикро, якби нинішні студенти, начитавшись “радикалів” від літературознавства, вирішили, що все, що “до Андруховича” (умовно кажучи), – то суцільний соцреалізм... Читаю ось в однієї нашої з Вами колеги: “треба **вивести з канону** Олеся Гончара...” Якась міліцейська стилістика: “вивести з канону...” Цікаво, як це має відбуватися “процедурно”? І хто саме має “виводити”? Може, той, хто “вводив”?

В.Д. Щодо АІУЛ-12 (така абревіатура стала вже звичною) і “особливостей” її підготовки (що, чесно кажучи, вже затягнулася), Ви, Лукаше Івановичу, як заступник голови редколегії знаєте не гірше від мене, тож з’ясування “особливостей”, причин залишимо для тих “монологів і полілогів”, які Ви досить амбівалентно згадуєте. Проакцентувати ж – і для читачів “СіЧ”і, і для “опонентів” хочу таке.

Жодною мірою не побоюючись критики чи й глузування, заявляю: ми, учасники створення академічної “Історії української літератури”, – переконані, ідейні традиціоналісти. І річ не лише в тому, що за сучасних суспільно-культурних – “постмодерністських” – умов повноцінну, відповідну назрілій науковій і духовній потребі “Історію” можна написати тільки з уважним і уважливим, принциповим

* Продовження. Початок див.: СіЧ. – 2012. – №4. – С. 32–36.

опертям на весь, як є, попередній літературний, літературознавчий і загалом національно-духовний, інтелектуальний досвід, на всі дотеперішні надбання й ненадбання – без продовження й розвитку традицій, з нуля, на голому місці ще нікому не вдавалося створити щось путнє.

Повторюю, річ не лише в цьому, самоочевидному. Ідеться про закономірність глибшу. Девіда Перкінса, автора праці “Чи можлива історія літератури?” (1992, видана українською 2005), часто згадують, цитують. Але, дивно, його важливих висновків про роль традицій у літературі й літературознавстві не помічають, а то й перекручують їх. Ось він говорить про Шекспіра й Мільтона – а ми думаємо про Шевченка й усіх велетів класичної української літератури й не можемо не завважувати надзвичайної точності й неспростовності спостережень американського вченого. “Якщо Шекспір і Мільтон досі промовляють до нас, – твердить Д. Перкінс, – то причина цього у тому, що вони самі формували нашу сучасну цивілізацію. А, отже, і нас самих. Ми ототожнюємо себе з ними, внаслідку, одне з одним, бо відчуваємо, що Шекспір і Мільтон – наше спільне надбання”. І підсумок, дуже важливий і актуальний для нас: “Якщо Шекспір і Мільтон не викликають у нас відгуку, – посилаючись на В. Вордсворта, продовжує Д. Перкінс, – ми не будемо тим самим народом, наша самість зміниться” (курсив мій. – В. Д.).

Нарешті, ще одне (даруйте за перебір цитат), уже про історію літератури: “Історія літератури (країни, класу, регіону, етносу, гендеру)... могла б допомогти нам зрозуміти, хто ми є як індивіди і як спільнота. Вона відображає традицію, в якій ми перебуваємо, хочемо цього чи не хочемо, тому що ця традиція нас сформувала”.

Ви, колеги, очевидно, погодитеся зі мною, що слово Шевченка, Франка, Лесі ще промовляє до нас, але для цього так мало досі робилося й робиться в Україні, а останні владці взагалі роблять усе, щоб заглушити їхній голос, що найвиразніше засвідчує, наприклад, т. зв. “мовний закон”, призначений цілком зруйнувати українську самість і цілісність.

Нам, літературознавцям, історикам літератури, належить чимало докласти зусиль, щоб по-справжньому відновити зруйновані ще за радянських часів мости між тим, що зробили видатні наші предтечі – І. Франко, М. Грушевський, С. Єфремов, Б. Лепкий, Д. Чижевський, адже ми не засвоїли ще до пуття (зате встигли надмір нанести з чужого поля) їхні напрацювання й підказки щодо методології, стратегій, як зараз полюбляють писати, канону тощо.

Що ж до канону й “силових прийомів”, Ви, Володимире Євгеновичу, говорите цілком слушно. Мені теж іноді здається, що дехто із войовничих “канонотворців”, точніше, каноноруйначів (“зруйнувати”, “зламати”, “відкинути” – найчастіше зустрічаються в їхній лексиці) уявляють справу по-армійськи (чи міліцейськи) просто: *вилучити* з канону, *увести* – усе, мовляв, у нашій волі...

Канон (я не раз висловлював цю думку) не створюють: якби так, то чому б тоді нашим завзятим постмодерністам не зібратися разом і раз та назавжди укласти найбільш прийнятний для них “список” і закликати всіх до його впровадження? Канон, уважаю, створюється як плід нашого й попередників осмислення літератури, її самоосмислення, він змінний, здатен оновлюватися, але й має стабільну, консервативну основу. Із цим мусили рахуватися навіть охочі до різних “ліквідацій” більшовики, хоча і внесли свою руйнівну лепту, особливо щодо вилучення з канону “неугодних” – “буржуазних” і “дрібнобуржуазних”, буржуазно-ліберальних письменників, “попутників”, “націоналістів” тощо.

(У дужках наведу приклад подібного волонтаризму, антиукраїнського і, мабуть, підступнішого за більшовицький: таке собі безпретензійне ноу-хау по-табачниківськи: увести для вивчення в межах історії української літератури і творчість російських письменників, які жили чи живуть в Україні. Мовляв, це

українські російськомовні письменники, мовляв, до української літератури вони належать географічно, мовляв, мова не суть (“и вообще – какая разница?”). Поки що обрано 5-6 письменників (за рахунок “україномовних”), але ж реально їх значно більше. А далі як? Уявляєте: український російськомовний письменник Булгаков? Або український російськомовний письменник В.Некрасов? Або: український письменник, який писав на іврит й ідиш, – Шолом-Алейхем? Чи це тільки для росіян виявлено у шкільних програмах таку честь?

Мова – основа будь-якої літератури, а для нашої – це й віковична боротьба за неї, проти русифікації. У пропонованому випадку значення мови стає другорядним, питання ідентичності змішується і зміщується. Тож хай живе ніде – ні в Конституції України, ні в державних актах, ні в міжнародних законах і хартіях – не зафіксоване поняття такої страти, як “русскоязычный” або ще “русскоговорящий”!? Бо ніхто у світі не плутає приватну справу кожної людини вибирати мову для свого користування і державну мовну, національну (а не регіональну!) політику.

Дивіться, колеги, двадцять років живе наш чиновник із “дзержинсько-ленінсько-артемівсько-червоноармійськими” назвами, що рябють по всій Україні й соромлять нас перед світом – і ані мур-мур. А тут одна вказівка підмосковського міністра – і вже переназвано стільки письменників. Лишається “перейменувати” сам предмет і підручник. Тільки як? Малоросійська література? Чи просто регіональна?).

В.П. Узагалі-то це не що інше, як війна на знищення української ідентичності. У XIX ст. її вели валуєви і юзефовичі, у XX-му – кагановичі, щербицькі й маланчуки, нині ж – януковичі й табачники... Стратегічно це має на меті духовне обеззброєння українців і знищення державності... Щоправда, у тому, про що Ви зараз кажете, я б виокремив і дуже спеціальну культурологічну проблему критеріїв, за якими визначається приналежність того чи того письменника, митця до тієї чи іншої літератури, культури. Коли йдеться про літературу, то вирішальним критерієм слугує все ж мова творчості. Про це на сторінках “СіЧ”і не так давно переконливо міркував Юрій Барабаш.

В.Д. Ми вже зійшлися на тому (і це природно), що творче засвоєння кращого зарубіжного художньо-естетичного досвіду – позитивна прикмета сучасного літературного процесу. Але не можна не пам’ятати й інше. Дивно, але переважно в науковців молодшого покоління бачимо пристрасть до абсолютизації (якщо не до фетишизації) якогось одного підходу, моделі чи системи, до витворення нових скрізь і повсякчас цитованих “марксів”. А слідом за цим приходять і одновимірність в інтерпретації художніх явищ, яка давно вже мала б зникнути, брак діалогічності, віра в “єдиноправильність” якихось методологій, ігнорування національної унікальності літератури...

Ярослав Поліщук (а недавно й той-таки Юрій Барабаш, який, хоч і не в усьому, підтримав його в “СіЧ”і) приймає як усечинну постмодерністську тезу про кризу історичного знання (1990-ті роки) в гуманітаристиці, історизму в європейських літературах (при цьому зовсім не береться до уваги специфіка, наприклад, скандинавських, чи балканських, чи інших літератур) і на заголовне запитання книжки Д. Перкінса “Чи можлива історія літератури?” відповідає, по суті, негативно. Але ж Д. Перкінс твердить протилежне: проект історії літератури можливий і потрібний!

А щодо соцреалізму, то я, пане Володимире, не означав би так гучно – *єпоха соцреалізму*. І навіть не доба. Хіба що час, роки, період... Ведучи мову про досить тривалий (чи не століття) радянський період у житті українського народу, зокрема в літературі, я виходжу з таких двох засновків.

Перше. Час тоталітаризму – це, з одного боку, разючий приклад ніде не баченого ідеологічного примусу і свавілля, методичного нищення культури, а з другого, це і приклад остаточної, поза всіма непоправними втратами,

перемоги літератури над усім цим. Численні художні взірці доводять, що, врешті, національна неповторність, ідентичність, художня іманентність, хоча й зазнали серйозних ушкоджень, усе ж не були подолані соцреалізмом. Ми всі дедалі більше сходимося на тому, що соцреалізм – це ідеологічний проект більшовиків, ідейно-політичний жупел, яким лякали, витвір прокрустового типу, згідно з яким здійснювалося “вibraкування” цінностей у літературі. Тож шукати в ній художні сліди, *естетичні* закономірності соцреалізму марна річ. Його і в радянські часи згадували тільки на письменницьких зібраннях, та й то дуже широких, а не вузькопрофесійних, а пишучи твори, майстри слова про цей “художній метод” узагалі забували (про цензуру пам’ятали, це безумовно).

В.П. Ці питання, Віталію Григоровичу, ми з Вами з’ясували в нашій більш солідарній, ніж полемічній полеміці на сторінках “Слова і Часу” (2011, №7), чи не так?

В.Д. Саме так. Тому й кажу, що для історико-літературних праць, надто – й особливо – для АІУЛ-12, для справді нових підходів, оцінок, способів інтерпретування літератури часів тоталітаризму принципово важливо виявляти доскіпливий *розрізнявальний* підхід до літературного процесу тих літ, його тенденцій, явищ, змін і новозмін – постать за постаттю, твір за твором, і не лише за простим принципом: художнє – нехудожнє. Мета конкретна й дуже серйозна, справді наукова: простежити й виявити громадження отієї перемоги літератури, наростання дії повільне, більш чи менш помітне, розпізнане зразу й нерозпізнане – її художньої природи.

Процес цей складний, суперечливий, багатомірний, досліджувати його деталізовано, у контексті й суспільних реалій, й індивідуальної психології письменника (тут неодмінною підмогою можуть стати мемуари, щоденники) – заняття непросте, може, й невдячне, але для наукової молоді мало би бути цікаве, хоч поки що таким не є. Розглядати явища з усіх боків, виявляти дуже вимовні для свого часу деталі, подробиці й, головне, постійно бачити, розпізнавати *повсякдення* тогочасного літературного процесу – це для історій літератури, особливо наративного типу, вкрай необхідно.

Л.С. Я гадаю, заняття це вдячне, хоч, безумовно, важке, трудомістке. Багато літературних явищ без такого підходу чи й узагалі можливо розкрити адекватно й повноцінно.

В.Д. Ось відомий факт – “Літературна газета” початку 1960-х років, редактована П. Загребельним. Про радикальну зміну її обличчя, відповідно й назви, її сенсаційне й долевизначальне представлення шістдесятників та ін. не раз сказано в історико-літературних працях, і роль газети поціновано належно.

Однак якщо охоплювати весь цей “дискурс” – простежити, наприклад, найрізноманітніші, не лише відомі, не лише літературні, публікації газети й реакцію на них на численних тоді, часто виступами газети й інспірованих, письменницьких зборах і засіданнях (комісій, секцій, молодіжних семінарів), “облікувати” хвилі резонансу в різних мистецьких, громадських колах, у партійних інстанціях (відповідні відділи ЦК КПУ пильно перечитували, до найменшої інформації, кожен номер і неодмінно на щось “вказували”, “доповідали” і “вживали заходів”).

Якщо доповнити це аналізом діяльності тодішніх журналів (“Дніпра”, “Вітчизни”, “Ранку”), зокрема і в областях (“Жовтень”, “Прапор”), – усі вони за законами ланцюгової реакції активізувалися, прагнули виробляти свій самостійний курс, тобто не “відсиджуватися в куцах”, також завдаючи клопоту ідеологічним наглядачам... Якщо подати в деталях зміну самої творчої атмосфери в письменницькій спільці, її вплив на молодь... Якщо простежити

процеси оживлення критики – ті “три літа” відчутно позначилися на її рівні, незалежності позиції... То побачимо: ЛУ виконувала аж ніяк не функцію “помічника партії”, а виступала здебільш як помічник і захисник літератури.

Якщо до того ж досліджувати й роль та вплив окремих провідних індивідуальностей – того ж незаспокійливого шукача й експериментатора П. Загребельного, мало підкорюваного голови спілки О. Гончара, сміливого виразника “творчих мас” І. Дзюби, а так само І. Світличного, Є. Сверстюка, інших шістдесятників, виступи яких на літературних вечорах і читацьких зустрічах, ювілеях і похоронах, поїздки до Львова чи Ніжина неодмінно привертала увагу... Вибуховий ефект мала праця І. Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?”, яка поширювалася в Україні у списках...

Так, то був бій, і не лише проти примітивно нав’язуваної ідеологізації, провінційщини, графоманії і за справжню літературу, справжню художність – то був бій за свободу творчості. Конкретний факт (у цьому разі “революція” в “Літгазеті”) обростав численними іншими, діяння одних письменників і критиків-лідерів помножувалися вчинками багатьох представників творчої інтелігенції, загальнолітературна ситуація переходила межі вузькофахових, суто цехових позитивних змін; шістдесятництво літературно-мистецьке зливалось з політичним, дисидентським. Протестна хвиля, почавшись у літературі, дедалі виразніше набувала демократично-політичного, а відтак і національно-духовного спрямування. Реакція компартійної влади не забарилася: кінець 1960-х і початок 1970-х років став порою її найжорстокішого цензурно-репресивного натиску й водночас арештів та ув’язнень.

Отож коли мовиться про “перечитування” т. зв. радянської (та й класичної) літератури, ставимо за мету не лише звільнення від застарілих інтерпретацій, різних спрощених нашарувань, а й уважно-доскіпливе господарськи-розрізняване переосмислення...

В.П. А ось ще така тема, стосовно шістдесятників, яких Ви згадуєте з пієтетом. Я недавно перечитував Івана Драча, одного з “революціонерів” у поезії 1960-х. І виглядає так, що на ситі часу залишається дуже небагато його творів; власне, найкраща збірка Драча, як на мене, – “Балади буднів” (1967). А вже у збірці “До джерел” (1972) повно порожньої риторики. І в наступних також. Така ж сама історія з Борисом Олійником. Я досі зберігаю його збірку 1968 року “Коло”: то, може, вершина творчості поета, а далі... Про Дмитра Павличка вже й не кажу – його вірші двох останніх десятиліть близькі до графоманії. А що ж залишиться? “Таємниця твого обличчя”? “Сонети подільської осені”? Прикро все це. Чому українські талановиті поети часто випадають із часу?

В.Д. Я говорив про шістдесятництво як про явище, визначальну тенденцію в літературному процесі, знаменний злет в українській літературі ХХ століття. Гучний прихід молодих і радикальна зміна художнього мислення відбувалися, як ви знаєте, у літературах багатьох країн, у нас передусім це був вияв більшої свободи, спротиву лицемірним постулатам, заклинам та “завданням” письменству, “керуванню” літературою. Російський критик В. Чалмаєв, порівнюючи українську поезію із творчістю Є. Євтушенка, Р. Рождественського, А. Вознесенського, завважував, крім того, в українців-шістдесятників виразніше і глибше національне (він писав *народне*) начало.

Зважмо: не тільки поезія і проза шістдесятників, а й узагалі художня творчість усіх поколінь 1960-х (узяти хоча б романістику, кращі взірці якої в кінці десятиріччя чи не всі зазнали офіційного засудження) відрізнялася від попередніх 40–50-х років значно гострішою, глибшою проблемно-змістовою наповненістю, а ще й ініціюванням численних суто художніх, жанрово-стильових новацій.

І все ж, попри цю різючу відмінність між двома періодами, непрохідного кордону між ними не було. Категоричного розмежування, розриву тягlosti не дозволяє допустити творчість О. Довженка. Його написані під час війни й опубліковані в кінці 1950-х та в 1960-ті роки кіноповісті “Україна в огні” й “Повість полум’яних літ” та опубліковані наприкінці 1950-х “Зачарована Десна” й “Поєма про море” мають ознаки того й того періодів. Довженко з його вперше таким гострим виявленням і осудом суперечностей суспільства, національним увиразненням естетичного ідеалу й суто художніми нововідкриттями подавав, якщо пафосно висловлюватися, руку шістдесятникам. Послідовно з кінця 50-х формувався новий характер і рівень літературного процесу, являлася інша якість (обличчя, мова!) самої української літератури.

Що ж до подальшої індивідуальної еволюції шістдесятників, кожного окремо, і щодо Вашого сприйняття (теж, без сумніву, індивідуального) – то вже інша, спеціальна, тема. Не забуваймо лише, що 1970-ті, особливо перша половина, – це інший час, інші ідеологічні й культурні обставини і, відповідно, процес.

Літературний процес 1970-х, за ним – 1980-х має свій неповторний “сюжет” і змінний рельєф; “сімдесятники”, “вісімдесятники”, особливо перші, приходили й самовизначалися в умовах тяжких, нестерпніших, ніж це було в шістдесятників, вони також шукали форми опору, тільки їхній новий “курс” пролягав не на поверхні, виявлявся “художніше”; зокрема, у поезії це було неголосне, у глибині, бойкотування компартійної ідеології. У прозі розгортається тенденція алегорично-образного, умовного мислення, химерної прози. Шістдесятники, надто Ліна Костенко, Валерій Шевчук, Григорій Тютюнник, заґратований Василь Стус, ще ряд, зокрема критики, на наступні десятиліття залишалися головними дійовими особами української літератури, були прикладом громадянської й художньої непоступливості. Але не всі.

Книжку “До джерел” Івана Драча я й раніше, і зараз оцінював цілком позитивно, мені імпонувала сама назва, заголовний зміст – тоді, на той час, знаю, це була актуальна й визначальна для літератури тема, бо сприймалася як “до національних джерел”. Рік виходу – несприятливий 1970-й, це спроба вибраного, і ми не знаємо, які вимоги були у видавництва, чим поет поступився, що ввійшло, що ні. Як збірка вона порівняно з попередньою програвала, але так чи так це були вірші шістдесятих. А ось наступні – відзначена Шевченківською премією книжка “Корінь і крона” (1974), “Київське небо” (1976) – розчарували, і не без підстав, прихильників поета.

Збірка Б. Олійника кінця 1960-х “Коло” справді чудова, проте й наступні “Відлуння” (1970), “На лінії тиші” (1972) не дуже відрізняються від неї, хіба що лєнінською темою. Я писав на “Відлуння”, цілком щиро, схвальну рецензію (була також висунута на Шевченківську премію, але тоді це “опальному” поетові її не присудили). Узагалі Борис Олійник як поет досить рівний, менш стихійний, менш бурхливий. Погляньте на його сучасні видання – збірку “У замкненому колі. Із окупаційного зошита” (2007), вибране “Основи” (2005): нові вірші й доробок попередніх літ аж ніяк не сваряться тут між собою.

Цікаво, що в репресивну, жорстко цензуровану добу 1970-х І. Драч розпочав експериментувати в жанрі драматичної поеми (“Дума про вчителя” та ін.), тобто відходить від лірики, тоді ж Б. Олійник успішно пробує себе в поетичному епосі, після критикованої “Дороги” (1966) та “Руху” (1968) – “Доля” (1972), “Урок” (1975) та ін.

У новому 10-томнику Д. Павличка половина обсягу – переклади. Це незрівнянна поетична робота величезного загальнокультурного значення! Публікації вісімдесятилітнього Д. Павличка – це здебільшого інвективи, і їх некоректно порівнювати з лірикою “Таємниці твого обличчя”, інша річ із віршами “Правда кличе!”. У ліриці старший Павличко програє молодшому, це, як на

мене, закон. У поета є і двотомник Ґрунтовних, проникливих, високофахових літературознавчих розвідок, і грубий том політичної публіцистики “Національна ідея”, що виріс на основі його невтомної державотворчої діяльності. На ситі часу, звичайно, багато що відсіється, але й лишиться в нашій історії чимало неперехідного й вагомого.

В.П. Одне слово, Ви своїх улюблених шістдесятників уберігаєте від критики?

В.Д. Чому ж? Ви у своїх сьгоднішніх максималістських міркуваннях здебільш маєте рацію. Я хочу лише сказати: стрімко висхідних шляхів у літературі, зокрема в поетів, важко знайти. Але я уявляю (гадаю, і Ви також) доскіпливо й вимогливо підготовані одно- чи двотомники вибраного названих поетів, і переконаний, що вони заваблюватимуть своєю силою духу та художністю і, без сумнівів, заслугуватимуть щонайвищих оцінок.

В.П. Розумію Вас: потрібне вдумливе, багатобічне й багатомірне, з урахуванням усіх моментів, подробиць читання й перечитування (close reading) минулого літературного процесу. Та чому воно (уже два десятиліття) відбувається так мляво, особливо “перечитування” класики? Адже подивімося: як написав В. Брюховецький ще 1990 року книжку про М. Зерова, так після нього ніхто більше й не брався за наступну монографію про цього неокласика. І про М. Бажана, окрім Н. Костенко, ніхто не писав книжок. Немає біографії М. Хвильового, та й монографічних студій про нього – як кіт наплакав. І так куди не кинь. Чому, на Ваш погляд, так? Виходить, що молода людина захистила дисертацію – і потонула в якихось поточних клопотах.

Л.С. Щодо перечитування класичної літератури, то, за моїми спостереженнями, зміни є, але вибіркові. Це цікаві новаторські розвідки про творчість І. Франка (підготовлені й видані насамперед львівськими літературознавцями), про П. Куліша, Лесю Українку, Панаса Мирного, Ю. Федьковича. Окремо слід наголосити на персональній “Енциклопедії Т.Шевченка”, робота над якою у стані завершенні, тощо. Водночас давно назріла потреба нового освітлення таких постатей, як Г.Квітка-Основ'яненко, І. Нечуй-Левицький, Кониський, Б.Грінченко... А давньоукраїнська література?... Одне слово, попереду – ще багато нових відкриттів.

В.Д. Моя відповідь стосовно *млявості* така. Я вже казав: у сучасному літературознавстві спостерігаємо помітний неозброєним оком перекося інтересів у бік теоретичних досліджень – подивіться на дисертаційний приплив, навіть в історико-літературних роботах, кількість яких зменшилася, превалює теорія, теоретичний підхід чи навіть стиль, якщо хочете. І “СІЧ”, п. Лукаше, відбиваючи більш-менш адекватно стан і спрямування сучасного літературознавства, віддзеркалює й цю всезагальну пристрасть до теоретизування. Інтернет-видання “Літакцент”, п. Володимире, робить колосальну справу або, висловлюючись більш піднесено, виконує надзвичайну місію: справді, звідки ми б довідувалися, бодай частинно, що таке літературний процес останнього десятиліття, яке “обличчя” сучасної, особливо молоді, літератури чи критики, якби не цей альманах, надто в його паперовому варіанті (наголошую на цьому, бо я не “інтернетна” людина). Так от, і він також, вважаю, мав би цілеспрямованіше, прицільніше віддавати частину місця й уваги “перечитуванню класики”.

Розумію, теоретико-методологічний дискурс був у 1990-х імперативом часу, невідкладною після десятиліть панування “єдиноправильного методу” потребою літературного процесу, наслідком впливу цікавих західних “стратегій” тощо. Проте нині бачимо фактично модний стереотип, сьгодні без довжелезного теоретично-цитувального з’ясування предмета дослідження дисертація ніби й не дисертація. У наслідку ж – власних українських теоретичних ноу-хау (за рідкісним винятком) немає й на горизонті, а типові класичні історико-

літературні дослідження, завдяки яким тільки й може з'явитися оте справжнє “перечитування” класики, опинилися на узбіччі наукових прямувань.

Говорите про брак нових досліджень окремих постатей, хоча тут є і чим похвалитися: крім названого Лукашем Івановичем, згадаймо, наприклад, “кулішознавство” Є. Нахліка; та й творчість М. Хвильового з нових уже позицій розглядають І. Констанкевич, В. Агеєва. Я знаю розумну і ґрунтовну докторську книжку Ю. Безхутрого (біографії, щоправда, немає); винниченкознавство поповнилося ваговитими студіями, назву серед них передовсім Ваші, пане Володимире, простеження “парадоксів долі і творчості” письменника.

Щодо М. Бажана, то тут із “перечитуванням” чомусь справді глухо. Навіть у популярних нині розвінчуваннях “соцреалістичної”, “культівської” літератури теж не простежується інтерес до його постаті, хоч, здавалося б, поживи для викривачів радянської “класики” більш ніж достатньо. Може, даються взнаки оті несимпатичні моменти з біографії поета, які згадує в щоденниках О. Гончар?

Однак найважливішим у темі перечитування-переосмислення залишається питання про широкоохопні й фундаментальні монографічні дослідження з історії різних видів і жанрів літератури – лірики, роману, поеми, драми, гуморосатиричного жанру тощо. Ідеться, врешті, про створення історій літератури. Тут справді зрушення у 2000-і роки мало помітні, наша історія літератури відповісти на запит запізнюється; і все ж її поява має стати важливою подією. Та в її підготовці вже відчуваємо і брак сучасних напрацювань саме історико-літературного характеру, і брак кадрів, залюблених чи бодай просто охочих до “історіописання”.

В.П. Підпорою для історика літератури, Ви якось сказали, можуть бути “мемуари, щоденники, епістолярій”... Але ж із мемуарами й щоденниками в нас зовсім не густо! Свого часу як одкровення читалися “Розповіді про неспокій” Юрія Смолича. Але ось узявся я їх перечитувати – і був розчарований: тепер видно, що в них дуже мало живого тексту. Хоча погоджуюся, що на межі 1960–1970-х “Розповіді...” відкривали моєму поколінню материк літератури 1920–1930-х років – імена, події, твори, організації, видання, літературний побут...

Частина щоденників О. Довженка знищена ним самим. Ну, були ще, слава Богу, діаріуші в діаспорі (наприклад, А. Любченко). А загалом тоталітаризм не передбачав якоїсь приватної свободи людини, тому й із листами також проблема. В архівах мало листування 1920–1930-х... Я це перевіряв, працюючи з фондами Ю. Яновського, М. Бажана, М. Хвильового... А те, що є, освоюється дослідниками надто повільно. Скільки писалося про М. Коцюбинського, а 40 листів письменника до М. Грушевського і два десятки – до С. Єфремова й досі не опубліковано... Затверджуємо ось на координаційній раді теми кандидатських і докторських – і щоразу маємо справу з десятками якихось схоластичних пропозицій. А хто дбатиме про повноту фактажу в історії літератури? Може, варто кинути клич: українському літературознавству потрібна здорова доза позитивізму?!

В.Д. “Розповіді про неспокій” Ю. Смолича справді читалися, за Вашими словами, як одкровення. Ми, молоді, фактично вперше пізнавали 20-ті роки, людей тогочасного відродження, їхні своєрідні таланти, вдачі саме з його книжок. М. Хвильовий і його трагічна доля, по суті, уперше відкрилися для мене з “Розповідей про неспокій”, точніше, з вилучених із них сторінок, що поширювалися з рук у руки. “Мало живого тексту” (у Ю. Смолича стиль узагалі раціонально-сухуватий) – на це тоді не звертали уваги, головне було – факти, постаті, події, досі нам не відомі.

А з чим я з Вами не погоджусь, то це із загальною характеристикою української щоденникової літератури. У 12-му томі нашої “Історії” літературний

процес 2000-х років подається в літературно-критичних оглядах різного роду (напр., “жіноча проза”, “історична проза” та ін.), і один із них присвячується саме мемуарно-епістолярній літературі. На цьому полі в останнє десятиліття-півтора спостерігаємо значне поживлення: повсякчас публікуються щоденники, спогади, листування. Михайлина Коцюбинська – крім своєї “Книги споминів” (2006), вона видала й монографію “Зафіксоване і нетлінне. Роздуми про епістолярну творчість (доповнене перевидання “Листи і люди”, 2009) – зазначає: “Останнім часом у творчій і видавничій практиці спостерігається справжнє відродження інтересу до художньої документалістики, зокрема й до епістолярної спадщини”.

На початку 1990-х років наш журнал “Слово і Час” радо започаткував цю тенденцію – ми видрукували щоденники М. Драй-Хмари, Є. Чикаленка, почали було готувати публікацію щоденника А. Любченка... Потім з’явилися видані в Києві щоденники С. Єфремова, того ж А. Любченка, “Київська старовина” публікувала з номера в номер щоденники В. Винниченка та низку інших взірців мемуарно-епістолярного жанру, та й інші часописи також, напр., “Кур’єр Кривбасу”. Наприкінці 1990-х А. Дімаров видав позначені характерним дімаровським стилем спогади “Прожити й розповісти” (диалогія).

А з’яви 2000-х років – “Роки сподівань і втрат” Ю. Луцького, “Щоденники” (третомник) О. Гончара, згадувані “Спомини” М. Коцюбинської, “Спогади і роздуми на фінішній прямій” І. Дзюби, два томи альманаху щоденників і листів “Рукопис” (“Криниця”), найновіші “Номо feries” Ірини Жиленко, а перед тим був “Музей живого письменника” В. Дрозда, публікує в різних журналах автобіографічно-мемуарний цикл Вал. Шевчук... Називаю з пам’яті, це далеко не все.

“Приватна свобода” за умов тоталітаризму справді відсутня, як Ви кажете, п. Володимире, але головним лихом у ті часи, яке перешкоджало “діаріушам” й епістолярю, була цензура, перлюстрація. Багато що ховалося, нищилося або взагалі залишалося тільки в пам’яті для кращих часів. Уявляєте, якби щоденники О. Довженка вийшли свого часу повністю – усі й без купюр? Але не тільки Довженко спалював свої записи! Згадаймо той переполох, що вчинився через публікацію в діаспорі коротких щоденникових записів (“окрайці думок”) Василя Симоненка. До речі, у вибраному, підготовленому А. Ткаченком, зібрано й листування поета, О. Неживий здійснив це у книжці Гр. Тютюнника “Бути письменником” та ін. Повторюю: називаю з пам’яті, насправді це далеко не все.

Маєте рацію, що стільки ще матеріалу, надто епістолярного, лишається нечіпанам! Дослідницького буму тут поки що не спостерігається, передовсім дисертаційного.

Ю. Смолич слідом за “Розповідями про неспокій” видав іще дві книжки (“Розповідь про неспокій триває” і “Розповідям про неспокій немає кінця”), утім, наслідки цензурних та “самоцензурних” втручань у них вельми відчутні. Так само і в тодішніх мемуарах “Моя Минківка” й “Червоний Парнас” В. Минка (увійшли до тому “З криниці пам’яті”, 1988), “На калиновім мості” П. Панча, “Роман пам’яті” Т. Масенка. Однак вони таки писалися і з більшими чи меншими втратами видавалися!

Про підмогу всього цього в написанні історико-літературних праць, тих же дисертацій, годі й говорити. Один якийсь факт, епізод, котрась подробиця, деталь, зафіксована у спогадах, щоденниках, листах, так багато може сказати про письменника, його стиль, характер, позицію чи про час, ситуацію, атмосферу.

Кажете про “здорову дозу позитивізму”? Мені здається, позитивізм і в ХІХ, й у ХХ століттях був і сьогодні залишається потрібним. Його роль і значення природно відтісняються, домінують інші підходи і способи осмислення світу,

але нічого не треба відкидати і “скасовувати”, адже багато що із минулого працює на сучасну науку. Як у хімії таблиця Менделєєва. Так було, так є.

Л.С. Пригадую вже далеченький 2000-й рік, коли Ви “сватали” мене на головного редактора “СіЧ”і, Ваші по-дружньому відверті, доброзичливі й зацікавлені міркування, оцінки, поради й побажання. Із цих наших розмов я зрозумів: ідеться не просто про журнал, а про щось для Вас значно важливіше, дорожче, вагоміше. Один із поворотних моментів історії журналу – перейменування його з “Радянського літературознавства” на “Слово і Час”. Скажіть, чи не скучаєте Ви за журналом? Що Вам подобається тепер у часопису, що не подобається? Що хотілося би бачити на його сторінках?

В.Д. Я не можу бути тут повністю об’єктивним. Свої діти, кращі чи гірші, завжди рідніші.

Коли змінювали назву, то це змусило змінювати – розширювати – профіль журналу: замість “науково-теоретичний” ми записали: “журнал історії, теорії та критики літератури”. Дещо переборщували і вдавалися й до мистецтвознавчих, культурологічних, філософських сфер, ви зараз великою мірою повернулися до першого означення, до, сказати, більш дисертаційного рівня; історії літератури, а особливо критики, на мій погляд, замало (шкода загубленої літературно-критичної анкети-рубрики “Краща книжка року”, дуже рідко з’являється така необхідна для пожвавлення наукового часопису, як “Захист перед захистом” або “Автопортрет”, та й інформаційних “Літопису подій” і “Хронографа” також жаль), та й ще дещо.

Іноді кажуть, що час, зокрема перші п’ять років незалежності, диктували нам певну політизацію, публіцистичність. Так, ми друкували прямі звернення до уряду, інтерв’ю із президентом, народними депутатами тощо. Але завжди профіль, тематичний приціл зберігався: література, мова, наука. А все інше займало кількісно зовсім мало місця. А те, що друкували чимало текстологічних, бібліографічно-оглядових, архівних, мемуарних матеріалів, висвітлювали літературну діяльність українського зарубіжжя, філологічних кафедр в університетах та ін., – то хіба це поза прерогативами літературознавчого журналу? Той наш “журналізм” (такий ж науковий) мав би поєднуватися із нинішньою солідною науково-теоретичною заклопотаністю часопису й разом сприяти значному посиленню діалогічності “Слова і Часу” – без лапок і в лапках.

Чи скучаю? Певне ж. Але й усвідомлюю, що ці почуття, так би мовити, ілюзорні, безпредметні.

Що подобається, що ні? Журнал сьогодні змістовний, солідний, науково корисний і продуктивний, чудово оформлений, регулярно щомісяця приходиться до читачів. За сьогоднішньої “підтримки” влади багато часописів припиняють існування чи ледве животіють. Це печально. “СіЧ” вистояла, “СіЧ” діє. Тим більше вона, чи не єдина в гуманітарному полі, не повинна залишатися осторонь, наприклад, такого питання, як антиконституційний і антиукраїнський “мовний закон”. Підкинуту для розсварення нації проблему мають обговорювати не лише “Слово “Просвіти”” чи “Літературна Україна”. І на сторінках нашого журналу авторитетні вчені Академії – лінгвісти й літературознавці (та й правники!) – мали б доносити свою позицію – така наука до снаги й до обов’язку поважного академічного видання. Бо йдеться ж таки про *Слово* і про *Час*.

В.П. Ви ведете мову про потребу розширення літературно-критичних виступів “СіЧ”і. Але ж у нас узагалі біда з літературною критикою. Пропали цілі жанри: огляди, проблемні статті, аналітичні “портрети”... Ми ось намагаємося на сайті “ЛітАкцент” дещо “реанімувати” (видали, зокрема, “Літературну дефіляду” – великий збірник “портретних” статей про сучасних письменників), але все

одно, дуже важко знайти авторів, які би ставилися до критики як до свого покликання... Як гадаєте, чому так?

В.Д. Почну з причини, про яку згадується в таких випадках зазвичай наприкінці: фінанси, кошти, гонорари. Для критиків це питання завжди було гострим, навіть у ті часи, коли грошова винагорода за статтю, рецензію, тим більше літературний огляд, виплачувалася, і досить висока. Сьогодні за огляд, приміром, десятка романів, прочитаних і проаналізованих, – велика копійка робота! – критикові та ж наша “СіЧ” нічого не платить. Тому їх, ці огляди, ніхто й не пише, тому зацікавлені автори – це дисертанти.

Далі. Організація критики. Її завжди організовувала, стимулювала, замовляла літературна преса. Проте вона сьогодні зникає, перетворюється на шагрєневу шкіру. Тож як плекатиметься інтерес до неї молодих талановитих людей?.. Що вже говорити про їхнє посполите рушення у критику?

Пригадуєте, 1972 року “всюдисущий” ЦК КПРС ухвалив постанову про літературно-мистецьку критику – відкинемо ідеологічні завдання, які закладалися в ній, – але з боку організаційного було зроблено багато. Без активної критики важко було тоді уявити будь-яке письменницьке (та й не лише письменницьке) видання: крім звичайних критичних статей і рецензій, вони часто друкували огляди, проблемно-дискусійні статті, організовували “круглі столи”, інтерв’ю, анкети... Було засновано щорічні збірники (де вони зараз?) – літературно-критичні огляди видавав “Дніпро”, “Література і сучасність”, “Проблеми, жанри, майстерність” (Рад. письм.), “Література. Діти. Час” (“Веселка”) та ін. І, врешті, у другій половині 1970-х, на початок 1980-х участь і роль критики в літературному процесі значно зросла. Прийшло ціле, ваше, колеги, покоління критиків. Хоч би які були часи, хоч би як діяли “соцреалізмівські” лещата, ми мали тоді численну розмаїту жанрами критику, яка, між іншим, в основній, кращій своїй частині не брала участь у тодішніх ганебних ідеологічних “рознасах” і “розправах”.

Про критику нашого нового двадцятиліття не знаю, що й казати. Спочатку, у 90-х роках, я вважав, що її зовсім немає, принаймні в літературному процесі биття її пульсу не відчувалося. Сьогодні зрушення є, зокрема й завдяки Вашому *ЛітАкценту*, роль (і повноваження!) інтернет-критики зростають, “рухома естетика”, як колись заведено було говорити, перестає бути “підкаблучною” у своїй пошлюбленості з теорією. З’являються молоді цікаві критики. Журі літературно-критичної премії ім. О. Білецького вже другий рік саме серед них вирізняє переможців (Д. Дроздовський, О. Стусенко).

І все ж сучасна критика поки що досить одноманітна жанрово: рецензії, (найчастіше на одну книжку), статті портретного характеру... Оглядів річних, тематично-проблемних, жанрових, охоплення певних широких масивів літератури, виявлення тенденцій у літпроцесі – як не було, так і немає. Принаймні серед доробку номінантів на премію ім. О. Білецького такі матеріали зустрічаються вкрай рідко. Не подає своїх пропозицій на премію “Кур’єр Кривбасу”, хоча цей часопис тримається в сучасних умовах гідно, а критика в ньому посідає одне з помітних місць.

Критика не відбувається стихійно, спонтанно. Її, повторюю, треба організовувати, координувати, про її розвиток, а отже, і розвиток усієї пресо-видавничої справи треба дбати. А це все залежить найбезпосередніше від державних чинників. Ставлення ж цих “чинників” до української гуманітарної сфери сумно відоме.

Л.С. Є ще одна сфера Ваших, пане Віталію, зацікавлень – політика. Ви були одним зі співзасновників Руху, Демократичної партії України, часто виступаєте з публіцистичними статтями на найактуальніші теми нашого державотворення – мова, культура, національна історія. Політика для Вас – це усвідомлена

необхідність чи покликання, один зі способів вияву своїх талантів? Чи, бува, не заважає Вам політична діяльність як науковцю?

В.Д. Існує такий вислів: *пішов у політику*. Багато моїх друзів-письменників наприкінці 1980-х без вагань кинулися в опозиційну громадсько-політичну діяльність – ініціювали боротьбу за рівноправний статус української мови, створювали Рух, який би розхитував застій і який поступово перетворився на Рух за національне відродження і незалежність. Це був, знаю по собі, щирий, спонтанний внутрішній порив, і ніхто чи майже ніхто з нас не думав про політику, політичну кар'єру. Інша річ, що вже в роки незалежності – вибори, депутатство, урядові посади, очолювання партій, влада тощо – не один із українських письменників *пішов у політику* й фактично там залишився. П. Загребельний казав тоді з гіркотою, що Д. Павличко й В. Яворівський стільки згаяли часу, стільки могли б написати в безцензурні роки. У політиці їм точно знайшлася б заміна, а хто замінить поета Д. Павличка, прозаїка В. Яворівського? Ось Володимир Євгенович говорить, що, дійшовши зрілості, поети-шістдесятники втратили голос. Може, це наша, за загальним визнанням, брудна політика так вплинула? Та й у політичних іграх, як бачимо, вони виграли ой як небагато. Якщо взагалі виграли.

Чи думав я тоді чи якогось іншого разу серйозно про політичну кар'єру? Щиро кажу – ні. Коли формувалися виборчі списки в моїй УНП, я завжди просив не клопотатися про мою особу. Якби пройшов, наприклад, 100-м, я передовсім радів би кількості демократів, які опинилися у Верховній Раді.

Перебуваючи в НРУ, у партіях, поблизу І. Драча, Д. Павличка, П. Мовчана, В. Чорновола чи інших тепер відомих політиків, я не мав жодних намірів щодо власного політичного “просування” й ніколи не полишав думки про “СіЧ”, Інститут літератури, Академію, про “історію літератури ХХ століття” (тоді саме ми її видавали). Гадалося: ось усе стабілізується, утихомириться – і тоді лише наука. Був один крок на найперших порах будівництва нашої держави, коли голова Київської міськдержадміністрації І. Салій, енергійний, сміливий і прогресивний чоловік, запросив “рухівця” очолювати гуманітарний департамент – і я погодився. Було складно, незвично, але цікаво, відчував причетність до великої справи. Тоді, можливо, міг би довше протриматися на владних щаблях (і колектив у департаменті підібрався хороший, і зроблено корисного було чимало – перші заходи, рішення щодо демократизації та українізації в Києві!), але І. Салія “пішли”, і я вважав за потрібне також піти. Бо, як і раніше, мій основний фах, моя любов до нього, Інститут літератури тягли до себе. Тим більше обрали членом-кореспондентом, треба було “відробляти”...

Отож і не “усвідомлена необхідність”, і не “покликання”. Просто втручання у громадсько-політичні справи (а сьогодні це називаємо *державотворення й націєтворення*), коли *не можна не* втручатися. Коли учений, письменник, просто громадянин-патріот не може дозволити собі *остороньстояння* – люблю це слово, вичитав у мурівців, у Юрія Косача. І дію так завжди, починаючи з кінця 1980-х років втручаюся без страху, остережень, побоювань і зважувань.

Коли 1996 р. Іван Драч, задумуючи із соратниками й організовуючи КУІн (Конгрес української інтелігенції) і знаючи мій досвід голови редкомісії на всіх трьох з'їздах НРУ, покликав до розробки документів (“Кому ж, як не тобі?”), я погодився і працював старанно. Коли сьогодні товариство “Просвіта”, його газета “Слово “Просвіти”” запрошують до “круглих столів”, участі в різних обговореннях, я переважно відгукуюся, пишу статті чи про “якість” кадрових призначень В. Януковича, нових міністрів, надто “анти-міністра” освіти, чи про антиконституційний і антиукраїнський “мовний закон”, бузувірськи спрямований проти консолідації нації, її ідентичності.

В.П. Мені все це дуже й дуже близьке: часто буває так, що не хочеш, а мусиш. Тому і “смикаєшся”, втягуєшся у всілякі громадські справи. А їм немає кінця, особливо якщо зважити на те, що ми ось уже на 22-му році незалежності мовби повернулися в кінець 1980-х... Вічне балансування, вічне “Бути чи не бути?” І ще дошкуляє розконсолідованість українського інтелектуального середовища. Може, хтось чув голос корпорації наших юристів, яка протестує проти всього того, що витворює влада з українською Фемідою? Мовчать. Мовчать й історики (як корпорація, бо ж окремі голоси таки чути). А академік Валерій Смолій узагалі вирішив стати 86-м номером у виборчому списку Партії регіонів. Ось стане соратником Колісниченка, Чечетова, Єфремова... Та й університетське середовище нічим не краще: пригадуєте, як дружно у квітні 2010 р. кинулися київські ректори підтримувати призначення Табачника на посаду міністра освіти?!

В.Д. Що мене завше непокоїло, а останнім часом узагалі вкрай обурює й доводить до розпачу – це наслідки, ефект, *коефіцієнт корисної дії* нашої участі, нашої, моїх колег-демократів (і моєї, звісно!) двадцятилітньої “небрудної”, моральної політики. У своїх статтях про І. Дзюбу, Д. Павличка, В. Брюховецького, А. Шевченка (та й про Вашу, Володимире діяльність, як депутата ВР можу згадати в цьому контексті), я зупиняюсь перед таким питанням: скільки мудрого, слушного, конструктивного написано, як точно проаналізовано відкритий і прихований хід подій, українські біди, болячки, а скільки вербальних акцій, з’їздів і конгресів і скільки акцій конкретних – від мітингів до голодувань, зусиль упродовж десятиліть багатьох партій, громадських організацій – і що, які зрушення, чого ми всі домоглися? Хіба можна нам усім себе поважати, якщо всоте, утисячне говоримо про те саме (мудро й полум’яно), а Україна залишається такою ж, якою була, чи й гіршою, дедалі більше втрачає як незалежна держава зі своїм національним українським обличчям?

Чому так? Суть – у досі не розв’язаному національному питанні в Україні. Це вже давно зауважують мудрі дослідники, політологи, наприклад, Юрій Бадзьо.

Недолугі творці недолугого, заангажованого лише на російську мову “закону”, розводячись про “рівність”, “паритет”, а то й святотатно заявляючи про якусь “змагальність”, ніколи й ніде навіть не вимовляють неодмінного в даному контексті – органічного, логічного, історично обґрунтованого – поняття “*пріоритет*”. Конституційно закріплена державність української мови – це її пріоритет в усіх галузях і на всій, без винятку, території. І це природно, так є у Франції, Німеччині, Англії, Польщі, Угорщині – в усіх нормальних країнах. Та і в тій же Росії. Зрештою, цього законного, також самоочевидного права нації й записувати не треба було б... Але ж, але ж... Віковий гніт імперії, численні царські й церковні заборони української мови, а отже, шкіл, дитячої книжки, театрів, преси й навіть пісні, переслідування й ув’язнення українців за відстоювання свого слова, приховані, лицемірні або відверті більшовицькі постанови на нищення мови й духу українців, доплати (і за царя, і за советів!) за “обрусение” учителям російської мови. Хіба терор таких масштабів міг минути безслідно? – казав О. Гончар. Людину за прихильність до українського слова могли позбавити роботи, ошельмувати, “а то й відправити з ярликом націоналіста в мордовські чи ще якісь віддалені табори”. Отака то була “добровільність”. Таке жорстоке й послідовне витіснення нашої мови на задвірки і, врешті, взагалі з України на кінець 1980-х призвело до того, що українських шкіл у Донецьку, Луганську, Сімферополі, Миколаєві, Чернігові не було жодної, у Запоріжжі – 1 (проти 95 російських), Одесі – 3 (проти 90), Харкові – 2 (проти 156) і в усіх, крім кількох західних областей, кількість російських шкіл значно переважала кількість українських, навіть у Києві (152 російських

проти 34 українських). Незнана ніде люта примусова *русифікація* (поняття, яке теж ніколи не вживають колісниченки-ківалови-бондаренки)! Послідовна *дерусифікація*, не жорстока, але й не м'яка й не ухильницька, а сувора, базована на силі закону, могла б за двадцять років відшкодувати українській мові і всім українцям завдані збитки. Та тільки ж це може зробити справжня *українська* влада, яка діє не за командами з Москви. Влада, яка усвідомлює, що в Україні може бути тільки українська національна держава, а не розмитий російсько-малоросійський покруч. У Конституції записано: на основі здійснення українською нацією права на самовизначення... Чи табачники хочуть це право забрати в нас і вилучити з Конституції?

Російська мова добре захищена в Росії. Як і мови всіх національностей, що мешкають в Україні й мають свої прабатьківщини. Брутальне втручання в мовну політику збоку інших держав не дозволяє ніхто у світі, крім Росії (при цьому не створюючи в себе навіть мінімально сприятливих умов для українського слова).

Ось так розростається моя відповідь про участь у політиці. Політиці національній. Наголошую, бо для сучасної України це дуже важливо. Я нещодавно цікавився літературними дискусіями в Україні ХХ століття і звернув увагу (та й не можна було не звернути), що всі вони, хоч би на яких зосереджувались загальних найширших або вужчих, суто фахових темах, звертали так чи так саме на національні питання. Україна чи Малоросія? – цим переймався, це болісно з'ясовував не лише М. Хвильовий. С. Єфремов, відомо, клав в основу своєї "Історії українського письменства" ідею національного визволення українського народу.

Національне питання, його нерозв'язаність – це відлік, ключ, специфіка, які доводиться неодмінно брати до уваги, досліджуючи історію української літератури. Ось приклади. Українському модернізму початку ХХ століття багато що закидають ("недомодернізм"), не враховуючи саме цього "ключа". Український модернізм був від початку неруйнівним, конструктивним, тому що на відміну від модернізму в деяких інших літературах був національно "векторним". Українські модерністи за умов утиску всього українського *не могли дозволити собі* позанаціональну спрямованість і, відповідно, агресивний антитрадиціоналізм (до речі, з цієї причини фактично не прижилася в українській літературі і пролеткультівська ідеологія). Так само й зараз залишаються здебільш маргінальними й десакралізаторські постмодерністські тенденції.

У цьому ж річищі розглядаю питання про зв'язок науки й політики, літератури й політики, про громадянський обов'язок письменника (або, за одним із сучасних формулювань, *вериги* суспільного обов'язку), про заангажованість митців, ідеологізацію літератури тощо. В українських умовах загроженості мови, літератури, історії, традицій, самої української духовності проблема громадянського обов'язку письменника також має свій особливий, відмінний відлік. Песій обов'язок, за Франком, але слухати мусиш. Українська література, окрім суто художніх, брала на себе багато інших функцій (за О. Білецьким), бо мусила, хоч і зазнавала неминучих втрат. Вериги є вериги, кайдани, та бралися вони добровільно... Суспільний обов'язок по-радянському – це одне, це нав'язувана митцеві відповідальність. Суспільний обов'язок українського письменника перед нацією (націєтворення) – це те, що проймає його думки й почуття, що виливається у громадянській позиції, політичній діяльності, публіцистиці і – в художніх творах. Талантові така заангажованість не має шкодити, якщо вона органічна.

Л.С. Чи не забуваємо ми з Вами, Віталію Григоровичу, про дорогі для Вас, як Ви сказали, біографічні теми?

В.Д. Це як завжди. Залишаю їх для мемуарів, які ой як треба було б писати (але як вивільнитися від усього іншого?).

Виокремлю із Ваших, Лукаше, запитань такі: “малу батьківщину”, витоки і про Інститут, перші враження, перші, з п'ятдесяти, роки (до слова, цієї осені виповнюється рівно півстоліття моєї праці в Академії).

У різних інтерв'ю, інших матеріалах, у яких заходиться про дитинство, я неодмінно і з неприхованим пієтетом, ностальгійним захопленням згадую село Деревку, мою найріднішу гавань. А їх у мене дві.

У паспорті записується: місце народження – Кременчук. Я неодмінно уточнюю: на той час Крюків. Бо Крюків – то правий берег Дніпра, Кременчук – лівий. Правобережжя я надзвичайно люблю, тут інший берег, інші краєвиди, та й інша, здається мені, сама аура. Мама родом з Крюкова, батько – з Кіровоградщини, з-під Знам'янки, батьки з початку 30-х років учителювали в початковій Деревській школі, народжувала мене мама у Крюкові, де бабуся моя мала будинок – так близько від Дніпра, що під час повені двір заливало водою, і від мосту, який у 1941 р. систематично бомбили німецькі літаки.

А колисали мене вже в Деревці, у хаті, також метрів, може, за сто від Дніпра. До 14 років жили переважно в Деревці, але часто їздили до Крюкова – катером з баржею, а то й пішки, зокрема під час і після війни (виходили з мамою вдосвіта, а під вечір уже були в “городі”, було втомливо, але ж долав 10-літнім ті 30 кілометрів!). Крюків – невеличка залізнична станція, дуже колоритне й цікаве містечко зі славнозвісним Крюківським вагоноремонтним заводом. Деревка – це Онуфріївський район, Кіровоградщина, Павлиш, Сухомлинський, Крюків з прилеглими селищами – це правобережний плацдарм Полтавщини, Макаренко. У Деревці тоді насмішкуюто сприймали тих, що “штокають”, у Києві, куди приїхав згодом до тіток і дядьків (Дончики в Києві – з початку 30-х років), передражнювали мене за “українізми”. З 1946 р. – у Києві, вступив до спецшколи-інтернату з англійською мовою навчання (це окрема дуже дорога для мене тема).

Під час окупації я в бабусі у старому дивані знайшов стільки українських книжок – усе Розстріляне відродження, передусім п'єси (дядько був театральним режисером) – Куліш, Дніпровський, Мамонтов... Усе прочитав. Звідти, мабуть, виявлений у дитинстві потяг до писання п'єс (ми в школі їх навіть ставили), а не до віршів...

Але Деревка! Я незборно ношу її в серці.

Уявіть собі велике, розташоване між річкою й горбами, за якими безмежний степ з ярами й переярками, село. Просто над головою нависають кілька вітряків, на самому Дніпрі, біля кам'янистих виступів – млини. Білі хати, підведені синім, майстерно підстрижені стріхи, горища з кажанами, левади, пахуче сіно, риба, коса з червоною лозою й білющий пісок, чайки, курені на баштанах і діди-сторожі у брилях, запряжені волами гарби з кавунами, вулиці у шпоришах і пісні, які щовечора зринають то в одному кутку села, на Кошиковій горі, то в іншому, на Пісках, над річкою. Дівчата, убрані в українське, безліч різнокольорових стрічок (це запам'яталося найбільше), драмгуртки й вистави в переповненому клубі, ярмарки, глечики із пряженим молоком тощо, тощо... Така-от Україна, концентрована в одному селі. А сама мова! Характерні народні слівця, прізвиська, фразеологізми, повір'я. І прізвища – Неруш, Синипостіл, Товстопльот, Робота, Перевернихата, Забігай... А ще – неписані, але непорушні норми моральної поведінки, сільські табу, звичаї, забобони.

Не розказане кимось, не вичитане у книжках – усе воно ще в першій половині ХХ століття бачене, чує й відчує мною, це мій достеменний, особистий дорогий досвід, основа мого як українця світосприймання і світорозуміння.

Сучасна Деревка інша. Дніпрові береги, зруйновані Дніпродзержинським морем-болотом, молодь не знає й не пам'ятає старої Деревки, багато що знищено з минулого образу українського села, знищено безслідно й забулося.

Ви запитуєте: як мене сприйняв Інститут літератури і як я сприйняв його – зі страхом і захватом, як здійснення заповітної мрії, із сумнівами чи з амбіцією стати директором?

На всі Ваші, Лукашу, запитання, серйозні й напівсерйозні, відповідаю щиро й без вагань: ні й ні. Особливо щодо страху. Зізнаюся: я й до іспитів в аспірантуру зовсім не готувався. В Інституті на той час уже працювали мої попередники із завідування відділом критики в “Літературній газеті” М. Острик і К. Волинський. Вони мене й рекомендували директорів Інституту М. Шамоті й розповіли, що екзамени відбуваються у формі вільної бесіди. Проводив її зі мною сам Шамота, розмова та торкалася найрізноманітніших питань, часом і далеких від літератури, я зараз навіть не пригадую про що. Чомусь у мене взагалі не було тоді, саме в 60-ті, страху, пов'язаного із роботою, – мовляв, не зможу, не справлюсь, звільнять, куди піду?

Я працював у письменницькій газеті з 1957 року, П. Загребельний очолив її в 1960-му, два роки з гакком я завідував відділом критики у відомій творчій, багато в чому вільній атмосфері. П. Загребельний за цей час жодного разу не обмовився про якісь ідейно-методологічні матеріали, статті до державних дат тощо. А то якось, повернувшись із цеховських кабінетів, раптом запитав: “А де стаття про образ комуніста?” – “Ми відхилили”. – “Знайдіть і готуйте в номер”. Витягли з архіву, редагували-переписували той графоманський опус. Часи надходили інші, умови для творчості помітно гіршали, і я вчасно згадав про запрошення до аспірантури.

В Інституті мене зразу ж сприйняли як того, хто добре орієнтується в літературному процесі, знає шістдесятників, активно читає українську прозу – середнє й посереднє, і хто вміє писати. Останнє може подивувати, однак в Інституті тоді часто заходила про це мова: науковців, які глибоко “сиділи” у своїх темах, вважалися компетентними фахівцями, та водночас не цікавилися сучасним літпроцесом, тож їхні писання для преси були загальниковими, ідеологічно “любовими”, суконними. Аспірант – знавець сучасного процесу, зі “жвавим пером” який уже опублікувався в московській “Литгазеті”, про мене склалася ось така репутація. Вона ж зробила мені й не кращу послугу.

Я відразу був залучений до тих, хто писав науково-інформаційні довідки, огляди, аналітичні записки для “вищих інстанцій” (гуманітарні інститути мали робити це постійно), різного роду офіційні рецензії (за дорученням дирекції), тексти ювілейних привітань, некрологів і т. ін. Звичайно, я й далі практикував у критиці, дедалі частіше виступав по радіо. Та, мабуть, найбільше, у чому мене “використовували”, – це усні виступи, якими обов'язково мав звітувати науковець – “лекції для трудящих”, різні доповіді, виступи у школах і на підприємствах тощо.

Як писалася тоді кандидатська дисертація і взагалі – коли писалася... не знаю. 1965 року закінчив аспірантуру, дисертації ще не було. Зате того ж 1965 року прийняли до СПУ як активного критика. 1967 вийшла перша літературно-критична книжка “Час і його обличчя”, того ж року була захищена кандидатська. І відразу ж отримав планове завдання – “Проза кінця 1950–1960-тих”, розділ до “Історії української літератури” у 8 томах. Утім не зменшувалися, а наростали оті “позапланові” доручення й завдання, громадські обов'язки, спілчанська критична діяльність... Знайшов якось зошит, де довгий час записував усе це – чого там тільки немає! Крім неодмінних статей і рецензій (тепер я їх дедалі частіше друкував у “Радліті”), це й чимало рецензій видавничих, і доповіді на міжвузівських та ін. конференціях, республіканських семінарах

(то редакторів газет, то лекторів-пропагандистів, то завідувачів бібліотек), виступи на пленумах СПУ, різних комісіях, загальних зборах Відділення мови, літератури й фольклору, читання спецкурсів у КДУ та ВПШ із сучасної української літератури (а в аспірантські роки ще й викладав англійську мову на різних факультетах КДУ), участь у “круглих столах” київських та інших (напр., журналу “Вопросы литературы”), цикли лекцій, зокрема в Луганській, Житомирській, Хмельницькій, Івано-Франківській областях, читацькі конференції по робітничих гуртожитках... І багато іншого. Не подумайте, що хвалюся. Навпаки, з гіркотою думаю – скільки це відібрало часу від серйозних наукових розвідок, докопувань-досліджень цікавих проблем і постатей, тобто від праці, яку люблю. Ось, наприклад, мене часто запрошувало телебачення – як ведучого щомісячного тележурналу “Література і сучасність”, потім циклу “Незабутні”, потім телепередачі (теж щомісячної!) “Нові книги”, яку започаткував П. Загребельний. У 1980-ті я запропонував новий формат такої передачі – “Літературні суботи” (четверо критиків – чотири погляди – В. Брюховецький, М. Слабошпицький, А. Погрібний і я) – проект був, їй-право, “хітовий”, ще до московського “Взгляду”. Та припинилося це на четвертому випуску – комусь “не вгодили”. Освоєння телевізійних жанрів було цікавим, та й не безкорисним, і мій творчий досвід збагачувало... Однак – обіч головної науково-дослідницької діяльності.

У молодості скрізь і в усьому встигаєш, охоплюєш, здається, неохопне. Якби ж довкола був режим сприяння, якби ж творча свобода, а не цензурування всього, не партійно-критичні розправи, а поряд політичні арешти та ув'язнення знаних, поважаних тобою людей. Зупиняли й застерігали, погрожували й мені, 10 років не присвоювали звання старшого, хоч усі необхідні підстави давно були. Перший дзвінок (перша моя в Інституті догана) був десь 1969 р. за запізнення з написанням статті до ленінського збірника (до 100-річчя). Після різних проробок зобов'язали компенсувати це написанням лекцій на тему “Ленінський гуманістичний пафос української радянської літератури” й читанням її у “трудових колективах”. А також видрукувати цей матеріал у книжці “Грані сучасної прози”, яка тоді перебувала у видавництві, ту люблю мені книжку вона тепер і відкриває, не прикрашаючи, і називається “Література ленінської людяності”.

Другий сигнал-нагінка був пов'язаний із “Собором”, з некритичною мою оцінкою в тій же книжці “Грані сучасної прози”, на Харківському пленумі СПУ, в інших виступах. Тоді критика на партійних та інших зборах і бюро завершилася суворою розмовою директора Інституту М. Шамоти зі мною. “Вашому соціалізмові з людським обличчям ніколи не бути”, – сказав він на завершення. “Але й вашому кастрованому також”, – відповів я й пішов упевнений, що чому не бути, так це мені в Інституті. Але й того разу Бог милував.

Найсерйознішою ж ексекцією з усіма “чистками” на партбюро і зборах Інституту, парткомісії Печерського району, бюро райкому було супроводжуване пониженням у науковій посаді винесення мені догани із занесенням до партійної картки “за ідейно-методологічні (грамотії в райкомі записали “ідейно-методические”) помилки в низці усних і письмових виступів: ішлося про мій виступ на українсько-німецькому семінарі критиків у Києві, де я згадав серед шістдесятників Ліну Костенко, Р. Іванчука, Р. Андріяшка, чії імена тоді вже були в чорних списках, та ще говорив про їхнє звернення до національної проблематики (цей факт я вже згадавав у деяких своїх книжках).

Одним із покарань для вченого в Інституті літератури – Ви, Лукаше, очевидно, пам'ятаєте – було спровадження його на “галери” колективних ідеологічно-обов'язкових тем (для цього створювалися на кілька років спеціальні “сектори”). Теми, наприклад, такі: “Будівник комунізму – герой багатонаціональної радянської літератури” або “Конституційні гарантії свободи творчості в СРСР

і сучасна радянська література” тощо. Мене відряджали до п'яти, здається, таких груп (чи секторів).

Для першої з них “Проти буржуазних та буржуазно-націоналістичних фальсифікацій радянської літератури” була знята група з трьох науковців: Б. Буряк (керівник), Л. Коваленко й В. Дончик. Двоє перших, старші, знайшли спосіб, як зійти з дистанції, я ж мав “виправлятися” після догани. На парткомісії, коли догану знімали, один із її членів, відставник, запитує: “А чому я должен верить, что он (тобто я) исправился?”. “Он ведь написал идеологически важную, контрпропагандистскую работу”, – відповідає йому за мене голова. “Может, написал лишь потому, что его заставили”, – проникливий був той відставник.

Часи змінювалися. На кінець 1970-х та початок 1980-х у літературі й літературній науці наставала інша, не докорінно, але інша атмосфера.

Несподівано надійшла в моєму науковому житті смуга громадської діяльності. Узагалі скрізь, ще зі шкільних й університетських часів, мене обов'язково висували, обирали до якихось бюро й комітетів, доручали за щось відповідати. Не знаю, може, на обличчі в мене написана якась відповідальність чи що, але, не люблячи й не бажаючи ніким керувати, постійно опинявся в цій ролі. В Інституті мені, аспірантові, чи не на другий день доручили проводити виробничу гімнастику. І я проводив, правда, не довго. Зате тривалий час був редактором стіннівки, наші газети були гострі, цікаві, художниками в ній були Г. Сивокінь, М. Яценко, постійно виступав тут із пародіями і дружніми шаржами Ю. Івакін, Л. Коваленко любив роботу у стінгазеті.

Після такого “редакторства” кілька років був головою місцевому. Затим обирали, здається, двічі, секретарем партбюро. Якось між усім цим захистилася докторська дисертація, може, тягнув би з нею й довше, так молодші, зокрема М. Жулинський, переганяли, ставали докторами. Згодом, як знаєте, став редактором “Радянського літературознавства”, яке наступного року з'явилося як “СіЧ”. На той час уже завідував відділом української радянської літератури.

Узагалі з усіма тими посадами – дивовижа. Кричав внутрішнім криком – дайте займатися наукою, критикою, дайте сидіти в бібліотеках... “Значить, погано кричав”, – сказав друг. Може, й так.

Цього року в серії “Бібліографія вчених України” вийшов покажчик моїх праць (620 публікацій, 240 – редагування, упорядкування, 15 – окремих видань, 22 дисертантів, з них 6 докторів)... Покажчик фіксує все, що є. Добре, що хоч доповідей на зборах (а партійному секретареві чи голові профкому їх доводилося виголошувати дуже часто) не вводять. Багато в покажчику такого, чому не радієш, надто коли знаєш, що могло бути написано натомість. Однак, хай навіть третина з того, що стало наслідком моєї літературно-критичної й наукової праці (великий обсяг, та результати скромні), приносила авторові творче задоволення й не дуже розчаровує нині – і то добре. А втім, не мені судити.

Інститут, давши мені перше планове завдання – розділ до 8-томної історії літератури, зробив мене істориком літератури. Я зараз увесь поринутий у цю галузь літературознавства, з уболіванням працюю над утіленням проекту 12-томної академічної “Історії української літератури”.

Інститут дав мені можливість жити і працювати поряд, спілкуватися, дружити з багатьма яскравими, талановитими, чесними, відданими науці вченими, цікавими й чудовими людьми, і в моїх спогадах, до написання яких поволі наближаюся, перше слово буде саме про них.

Отримано 30 вересня 2012 р.

м. Київ